

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343:85:343:98

О.В. Батюк

ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Проведено комплексне дослідження теоретичних положень щодо особливостей профілактичних заходів попередження злочинності у місцях позбавлення волі. Запропоновані практичні рекомендації для ефективного використання криміналістичних засобів профілактичної діяльності в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: злочинність, профілактика, криміналістика, засоби, місця позбавлення волі.

Проведено комплексное исследование теоретических положений относительно особенностей профилактических мероприятий предупреждения преступности в местах лишения свободы. Предложены практические рекомендации для эффективного использования криминалистических средств профилактической деятельности в местах лишения свободы.

Ключевые слова: преступность, профилактика, криминалистика, средства, места лишения свободы.

The integrated study of theoretical standpoints concerning the peculiarities of crime preventing precautions in the places of imprisonment is done by the author. Practical recommendations for efficient use of criminalistics means of preventive activity in the places of imprisonment are suggested in the article.

Key words: criminality, prevention, criminalistics, means, places of imprisonment.

Постановка проблеми. Як свідчить судово-слідча практика боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі, включаючи

можливості криміналістичних засобів, у механізмі злочинної поведінки велике значення мають особистісні властивості саме засуджених, оскільки у більшій мірі саме вони стали жертвами злочинів в установах виконання покарань (надалі – УВП). Варто погодитись із науковцями, які зазначають, що злочину, вчиненого в УВП, могло й не бути, а той, який розпочався, закінчився б безрезультатно, якби потенційна жертва проявила обережність і дала належну відсіч злочинцю, а адміністрація колонії своєчасно на рівні можливостей криміналістики та ОРД виявила конфлікт, що зародився [1, с. 421]. Сьогодні головне завдання профілактики злочинності у місцях позбавлення волі полягає в тому, щоб змінити існуючий погляд на практику боротьби зі злочинністю в УВП, зокрема, на організацію заходів щодо її попередження, визнати віктимологічне запобігання важливим засобом протидії вказаному антисуспільному явищу.

Стан дослідження. У кримінологічній та кримінально-виконавчій літературі питання щодо профілактики злочинності загалом та у місцях позбавлення волі зокрема розглядалися такими науковцями: А.І. Долгова, О.М. Джужа, Н.Ф. Кузнецова, О.Г. Колб, О.М. Литвак, С.Ю. Лукашевич, А.Х. Степанюк та ін. Незважаючи на низку досліджень із визначеної проблеми, нині існує чимало особливостей криміналістичного характеру, які доцільно враховувати під час здійснення профілактики злочинності у місцях позбавлення волі.

Метою статті є проведення комплексного дослідження теоретичних положень щодо особливостей профілактичних заходів попередження злочинності у місцях позбавлення волі з метою вироблення на цій основі практичних рекомендацій для ефективного використання криміналістичних заходів профілактичної діяльності в місцях позбавлення волі.

Виклад основних положень. Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства та відомчих нормативних актів Державної кримінально-виконавчої служби (надалі – ДКВС України), включаючи ті, які регулюють організацію криміналістичних заходів, у тому числі оперативно-розшукових дій в УВП, показав, що вони повною мірою створили належні механізми захисту осіб, які є носіями віктимної поведінки. Так, закріпивши в ст. 10 КВК України право засуджених на особисту безпеку, законодавець у цьому Кодексі не вчинив інших логічних кроків по суті. Наприклад, ст. 92 КВК «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях», де відсутня норма, яка б дозволяла адміністрації колонії тримати

ізолювано від інших вищезазначені категорії засуджених з підвищеною «віктимною небезпекою», а саме: злісних порушників, злочинних авторитетів, «пригноблених» та ін. Саме тому ми погоджуємося із О.Г. Колбом про те, що внесення доповнень у вищенаведену статтю є об'єктивно обумовленою необхідністю в контексті завдань профілактики повторних злочинних проявів з боку засуджених та проведення щодо них оперативно-розшукових заходів [1, с. 423].

Дослідження матеріалів службових розслідувань в місцях позбавлення волі свідчать, що саме дані криміналістичного характеру персоналом УВП не використовуються умисно та елементарно майже нічого не робиться, щоб захистити права вказаної категорії засуджених, як це передбачено ст. 10 КВК України. Саме це, на наш погляд, дозволяє зробити висновок, що профілактика злочинності у місцях позбавлення волі має глобальний характер як для України, так і для усього світового співтовариства. Як зазначено в матеріалах міжнародної конференції щодо реформи виконання кримінальних покарань, яка відбулась 13–17 квітня 1999 року в Лондоні, «...порушення прав людини... насильство і корупція отримали в місцях позбавлення волі широке розповсюдження» [2, с. 6].

Профілактика злочинів в УВП, маючи складну структуру, повинна здійснюватись максимальною кількістю суб'єктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях, у різних видах і формах, включаючи криміналістичні, оперативно-розшукові та ін. Проте на цьому шляху, як засвідчує практика, є низка об'єктивних перешкод. Як зробила висновок А.І. Долгова, головною проблемою у здійсненні вказаної діяльності є її інформаційне забезпечення [3, с. 378].

На наш погляд, варто погодитися із тими науковцями, які вважають, що певні можливості для вирішення вищезазначеної проблеми вказані в п. 5 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якій зазначається таке: «Посадові і службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів мають право ... одержувати безперешкодно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян відомості, матеріали та іншу допомогу, необхідні для виконання покладених завдань». Проте загальність цієї норми, неконкретність і деяка анонімність змісту (без врахування вимог ст. 32 Конституції України та Закону України «Про інформацію») не повною мірою дозволяє адміністрації УВП отримувати відомості на засуджених у пропонованому нами контексті [1, с. 424].

Важливе значення для профілактики злочинності у місцях позбавлення волі набуває і зовнішнє (на рівні інших правоохоронних органів) інформаційне забезпечення, включаючи криміналістичні дані щодо особи засудженого, які в сьогоденні умовах функціонування системи суб'єктів спеціальної профілактики злочинів мають ті ж проблеми, що і система вищого рівня (система профілактики в цілому в Україні), через відсутність належного правового поля, неефективну взаємодію між правоохоронними органами та у зв'язку з немотивованістю – інтересу останніх до осіб, які є носіями віктимної поведінки, особливо в УВП.

Аналіз цього явища показує, що його причини знаходяться назовні: велика кількість щорічно зареєстрованих в Україні злочинів, висока питома вага призупинених провадженням та нерозкритих кримінальних справ та ін. Так, тільки 2009 року в судах розглянуто 696 422 кримінальні справи, порушені правоохоронними органами за фактами злочинів [4]. Це об'єктивно не дає змоги працівникам правоохоронних органів більш предметно займатись профілактикою злочинності загалом та у місцях позбавлення волі зокрема.

Варто наголосити, що за даними судово-слідчої практики негативно на стан цієї діяльності впливає і нерозуміння певною частиною правоохоронців важливості профілактики злочинів криміналістичними засобами. У той самий час, як зазначено в п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», «... маючи на увазі, що головним завданням кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у ньому, суди повинні гостро реагувати на виявлені під час судового розгляду факти незабезпечення або несвоєчасного забезпечення відповідними органами реального відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочинцем, і мають самі використовувати надані їм законом повноваження з метою такого відшкодування [5, с. 27]. Отже, судова практика орієнтує правоохоронні органи на охорону законних інтересів усіх без винятку осіб, створюючи таким чином певні умови і для організації профілактики у місцях позбавлення волі.

Доцільно зазначити, що окремої оцінки потребує діяльність адміністрації УВП щодо злісних порушників режиму, в результаті якої останні стають «жертвами» зловживань з боку представників першої. Як свідчать результати вивчення кримінальних справ, що порушувались за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 391 КК України

«Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи», його суб'єктами не завжди ставали ті особи, щодо яких законодавець заклав зміст цієї правової норми. Як відомо, за правовою природою диспозиція ст. 391 КК передбачає реакцію на дію такого засудженого, що відкрито відмовляється від виконання конкретних вимог представника адміністрації УВП, який має право пред'являти таку вимогу, а засуджений був зобов'язаний і міг її виконати [6, с. 962–963]. При цьому непокора є злісною, якщо відмова від виконання законних вимог була неодноразовою або була виражена в демонстративній чи зухвалій формі.

Аналіз змісту ст. 133 КВК України дозволяє зробити висновок, що злісним порушником установленого порядку відбування покарання є засуджений, який не виконує законних вимог адміністрації, необґрунтовано відмовляється від праці (не менш як три рази впродовж року); припинив роботу з метою вирішення трудових та інших конфліктів; вживає спиртні напої; наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; виготовляє, зберігає, купує, розповсюджує заборонені предмети; бере участь у настільних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинив дрібне хуліганство; систематично ухиляється від лікування захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а також вчинив упродовж року більше трьох інших порушень відбування покарання, за умови, якщо за кожне з цих порушень за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки, були накладені стягнення, що достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку.

Отже, положення ст. 133 КВК та ст. 391 КК України щодо визнання злісності проступку не є тотожними, що нерідко приводить до неправильної кваліфікації цієї категорії злочинів і до порушень прав засуджених [7, с. 496].

З іншого боку, цілком очевидним є те, що зміст цієї правової норми, насамперед, спрямований на боротьбу з так званими «авторитетами» злочинного середовища. Проте практика застосування ст. 391 КК у кримінально-виконавчій системі перетворилась по суті на формальну реакцію персоналу УВП на випадки злісних порушень засудженими з віктимною поведінкою. Не сприяє підвищенню рівня правозастосувальної практики за цими напрямками існуюча в ДКВС України позиція, коли до критеріїв ефективності діяльності УВП відносять стан боротьби зі злісною непокорою вимогам адміністрації виправної колонії, тобто враховується кількість порушених за ст. 391 КК України кримінальних справ. Такий підхід призводить до того, що:

– діяльність у цьому напрямку зводиться, як правило, до формалізму, враховуючи, що більше 60% порушників режиму піддаються «крайнім» заходам дисциплінарного впливу – стягненням у вигляді поміщення в ДІЗО чи переведення в ПКТ, тобто «потенційних» суб'єктів злочину, що передбачений ст. 391 КК, є достатньо в будь-якій колонії;

– адміністрація УВП вимушена порушувати кримінальні справи за цією статтею КК, оскільки над нею постійно «тяжінють» статистичні показники боротьби із вказаним видом злочинності, а отже, у певних ситуаціях ніби «провокує» засуджених до неправомірних дій або вимушено не застосовує до порушників більш м'які види покарання чи інститути звільнення від юридичної відповідальності, що передбачені законом;

– кримінальної відповідальності уникають найбільш небезпечні категорії засуджених, на документування дій яких потрібно витратити значні зусилля, тривалий час та великі сили, у тому числі можливості криміналістичних заходів та ОРД.

Висновки. Підводячи підсумок усього зазначеного вище, варто вжити таких заходів:

– у кримінально-виконавчому законодавстві та відомчих актах ДДУПВП потрібно усунути низку прогалин, які повинні орієнтувати адміністрацію на конструктивний діалог з ув'язненими і засудженими з метою використання криміналістичних заходів профілактики злочинності;

– незаконні дії деяких представників адміністрації УВП, що виражаються у встановленні позастатутних відносин із засудженими, доставки на об'єкти, що охороняються, та розповсюдженні серед останніх заборонених предметів, отримання персоналом хабарів, не передбачених законодавством винагород, подарунків та ін. Як показують результати досліджень, в основі такої поведінки лежить корисливий мотив та відсутність віри працівника колонії у можливість виправлення засуджених [8, с. 160];

– грубість, безтактність та елементарне невміння персоналу спілкуватися з засудженими. Так, проведеними дослідженнями вчених встановлено, що конфлікти між представниками адміністрації УВП і засудженими виникають у зв'язку з:

а) використанням персоналом у більшості випадків командно-силових методів;

б) навішуванням так званих «ярликів» на засуджених під час спілкування з ними;

в) невмінням діяти у складних психологічних ситуаціях із засудженими, та ін. [9, с. 120–121].

Також важливо у контексті організації профілактики злочинності та вирішення проблем професійної «деформації» персоналу УВП передбачати у навчальних програмах підготовки та перепідготовки співробітників кримінально-виконавчої системи питання щодо розвитку вмінь і навичок їх спілкування з засудженими. Крім цього, в ході щорічних медико-психологічних діагностувань персоналу УВП особливу увагу слід приділяти рівню мовної культури останніх. Це важливо вирішувати і в розрізі завдань, зазначених у розробці посадових кваліфікаційних вимог до основних категорій представників кримінально-виконавчої системи України, вдосконаленню положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та внесення пропозицій до проекту Кримінально-процесуального кодексу України.

1. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: за спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.Г. Колб. – К., 2007. – 512 с.

2. Новые подходы для нового века: матер. междунар. конф. по реформе исполнения наказаний (Лондон, 13–17 апреля 1999 года). – Донецк: Донецкий Мемориал, 1999. – 80 с.

3. Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. – М., 1999. – 790 с.

4. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2009 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний веб-портал Судової влади України: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/e575747457/

5. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України, прийнята 02.07.2004 р. № 13 // Юридичний вісник України. – 2004. – № 42 (486). – 16–22 жовт. – С. 24–28.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2002. – 1104 с.

7. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України, прийнята 26.03.1993 р. № 2 // Практика розгляду судами кримінальних справ: збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – К.: Атіка, 2004. – С. 492–500.

8. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы / Г.Ф. Хохряков. – М.: Юрид. лит., 1996. – 224 с.

9. Свиляръов В.І. Проблеми конфліктів у середовищі засуджених / В.І. Свиляръов, І.Г. Богатирьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К., 1999. – № 4. – С. 117–121.

Стаття надійшла 2 грудня 2010 р.